

La culpabilitat com a principi irrenunciable d'un dret penal just

Eduard Ibáñez

Doctor en dret penal i director de Justícia i Pau

EN LES ÚLTIMES DUES DÈCADES, la legislació penal espanyola tendeix cap a un progressiu enduriment de les penes de presó. Aquesta tendència explica en bona mesura que la *ratio* de població emprisonada al nostre país sigui de les més altes d'Europa occidental. S'imposen penes cada cop més dures, que poden arribar fins als quaranta anys ininterromputs de privació de llibertat, amb greus efectes destructius de la persona.

Però igual o més preocupant és que aquest progressiu enduriment es troba vinculat a una tendència a donar cada cop una major primàcia al criteri de la hipotètica «perillositat» de les persones com a base de la reacció penal, per sobre de la idea de culpabilitat i se'n retroalimenta. És a dir, el sistema penal actua cap cop més en funció d'un judici sobre la personalitat de l'infractor i sobre la seva hipotètica capacitat de fer mal, en lloc de ser un càstig com a reprovació d'un fet delictiu, proporcionat a la seva gravetat i basat en la culpabilitat personal de l'autor.

La conseqüència directa d'aquesta tendència és un sistema penal que, sense fer-se més eficaç en la prevenció del delicte, esdevé progressivament més inhumà, més causant de sofriments enormes a cada cop més gent, més discriminatori, més arbitrari i autoritari, més confús i, en definitiva, més injust.

Naturalment, aquesta no és una tendència nova ni única del cas

espanyol. En totes les èpoques de la història, la vigilància, repressió, exclusió o eliminació de les persones considerades «perilloses» o «enemics» de la societat ha estat sempre criteri d'actuació de la justícia penal. I de fet, en la majoria de països, àdhuc en el nostre entorn, aquest criteri explica molts aspectes de la legislació i de les pràctiques dels aparells punitius estatals. Ara bé, la novetat és que actualment la neutralització o l'exclusió social de les persones que, per una o altra raó, són considerades perilloses, comença a dominar tota la legislació penal, i posa en qüestió principis jurídics fonamentals (allò que anomenem «garanties» penals i processals), com el de culpabilitat, que garanteixen que la repressió penal es mantingui dins d'uns límits de raonabilitat i justícia.

Aquesta tendència té causes molt profundes i complexes, prou estudiades i que aquí no entrarem a desenvolupar. Certament, en països com a Espanya, el fenomen del terrorisme ha estat un factor clau per avançar en aquesta direcció. Però també cal atribuir-ho a un comportament polític que ha estat anomenat *populisme punitiu*, és a dir, la intenció dels governs i partits d'aconseguir obtenir suport social a costa d'endurir les penes de presó. Aquest populisme vol treure profit de la por i dels sentiments de l'opinió pública davant del delictes i, a més d'excitar-los, fa creure que la llei penal és tova i que el seu enduriment és la manera més eficaç de prevenir i combatre la criminalitat.

L'actual Govern del Partit Popular (com han fet tots els governs anteriors sense excepció) ha intentat fer un pas més en aquesta direcció i ha portat al Parlament una nova reforma penal que no pot evitar la sospita de populisme.

Un pas més en la mala direcció: l'actual projecte de reforma del codi penal

En el moment d'escriure's aquest article, cap al final de l'actual legislatura espanyola, el projecte de reforma es troba aturat al congrés dels diputats i no és clar que vagi endavant. Sigui com sigui, aquesta reforma és significativa de la tendència que hem descrit i és probable

Un sistema que comença a deixar de banda el principi de culpabilitat pel delicte comès i una orientació resocialitzadora dels penats per prioritzar el principi de l'exclusió social de tots aquells que la política consideri un perill o enemics de la societat.

que, tard o d'hora, un nou govern continuï treballant en la mateixa direcció.

La principal novetat d'aquesta reforma és la reintroducció a Espanya de la presó perpètua (ara amb el nom de «permanent»), una pena que havia estat abolida en arribar la democràcia. Es preveu que aquesta pena sigui aplicable a una llarga llista de delictes molt greus, incloent-hi els de caràcter «terrorista». Aquesta pena només finalitzarà en cas que existeixi un «pronòstic favorable» que el condemnat no tornarà delinquir, establert a partir de diferents criteris, també el de la seva «personalitat». Però això no es podrà fer mai abans que s'hagin complert almenys 25 anys.

La reforma no es queda en això. També elimina qualsevol límit de temps (com el que existeix actualment) en l'aplicació de mesures de seguretat restrictives de la llibertat per als infractors considerats perillosos, que es podran allargar indefinidament, com ja feia la legislació penal franquista i la seva Llei de «vagos i maleantes» de trista memòria (si bé aquesta es podia aplicar sense necessitat que la persona hagués comès cap delicte).

Alhora, el projecte preveu un important increment de les penes de presó, que poden arribar a l'equivalent a la d'homicidi, pels delictes contra la propietat comesos per persones que ho facin amb «habitualitat» o «professionalitat», és a dir, en realitat, sobre un judici de personalitat perillosa.

En aquest sentit, aquesta nova reforma populista fa avançar cap a una profunda mutació del sistema penal i penitenciari espanyol. Un sistema que comença a deixar de banda el principi de culpabilitat pel delicte comès i una orientació resocialitzadora dels penats (proclama-

da en l'art. 25.2 de la suposadament sagrada Constitució) per prioritzar el principi de l'exclusió social de tots aquells que la política pura i dura consideri un perill o enemics de la societat.

Totes aquestes novetats són profundament injustes, ja que significaran tancar més o menys temps les persones a partir de simples hipòtesis (que poden ser purament subjectives, interessades o ideològiques) sobre comportaments futurs. A més, produiran inevitablement un important increment de la població reclusa procedent dels sectors socials més vulnerables i llargs períodes d'emprisonament, amb efectes psicosocials destructius per als afectats.

En definitiva, en cas d'aprovar-se aquesta reforma s'haurà fet un greu retrocés cap a un «dret penal d'autor» (per contraposició a un «dret penal del fet»), és a dir, aquell que en comptes (o a més) de castigar les persones com a culpables de fets delictius objectius i contrastables empíricament, actua més aviat contra determinades «personalitats» o «maneres de ser». Aquesta opció inevitablement comporta una pèrdua de garanties dels ciutadans, crea una enorme inseguretat jurídica i una imprevisibilitat en l'aplicació del dret, facilita tota mena d'interferències polítiques o mediàtiques en les decisions judicials i obre grans espais a la arbitrarietat.

Un cop acceptem amb naturalitat una justícia penal fonamentada en el criteri de l'exclusió de la persona considerada «perillosa», el següent pas podria ser allò que es demanaven certs criminòlegs de la Itàlia feixista: I si són *perillosos*, per què hem d'esperar que delinqueixin per empresonar-los? La resposta era òbvia: cal tancar-los de seguida, abans que delinqueixin. Certament, ens podem imaginar perfectament com seria un dret penal fonamentat en aquest principi, que podríem qualificar de terrorisme penal.

La presó permanent, una pena cruel, inhumana, degradant i innecessària

A banda de tot el que s'ha dit, és necessari que fem un judici particular sobre la «pena de presó permanent revisable».

La presó de per vida menysprea la condició sempre perfectible de l'ésser humà i la possibilitat del perdó.

I és que aquesta pena, per bé que existeixi en altres països, alguns d'ells democràtics, no deixa de ser una pena cruel i inhumana, especialment en la configuració que en fa el projecte de reforma.

Un empresonament d'aquestes característiques, amb un mínim de 25 i prorrogable indefinidament, imposa un sofriment terrible a un ésser humà, l'aparta definitivament de la societat, el sotmet a un aïllament que destrueix la seva condició d'ésser relacional i agredeix profundament i irreversiblement la seva salut mental, física, espiritual i la seva dignitat moral. La presó de per vida menysprea la condició sempre perfectible de l'ésser humà i la possibilitat del perdó. Per més greu que sigui el crim que hagi comès, no es pot negar mai a priori la possibilitat que qualsevol ésser humà es transformi interiorment per penedir-se, reparar el mal causat i viure respectant els altres.

Val a dir que, per aquestes raons, són molts els que consideren que la presó permanent és inconstitucional, ja que infringeix la prohibició de penes inhumanes o degradants (art. 15 Const.) i l'exigència que les penes s'orientin a la reinserció social del condemnat (art. 25.2 Const.), un principi bàsic d'humanitat i de justícia social. Empresonar per tota la vida vol dir renunciar oficialment a la reinserció, ja que aquesta, en últim terme passa per oferir al penat una expectativa clara i realista d'alliberament i de retorn a la societat en llibertat.

El fet que sigui «revisable», és a dir, que es pugui deixar sense efecte en determinades condicions, no elimina la seva crueltat ni la seva inhumanitat, ja que no impedeix que pugui ser mantinguda pràcticament fins al final de la vida.

D'altra banda, la durada de l'empresonament (i consegüent sofriment) ja no tindrà relació amb la veritat i gravetat d'un fet del passat (delicte comès), sinó que dependrà d'un judici sobre la personalitat o moralitat del penat o de pures hipòtesis (apostes?) sobre comportaments futurs, en una decisió sotmesa a tota mena de pressions i inte-

ressos socials i polítics, que esdevindrà fàcilment (i inevitablement) arbitrària o bé una resposta política a les demandes de les víctimes o de l'opinió pública.

La conducta de la persona és impossible de preveure a priori (perquè hi juga la llibertat, a més d'altres variables impredecibles) i, per tant, qualsevol hipòtesi de comportaments futurs restarà mancada de tota base científica objectiva. Aquesta arbitrarietat és també la que comportaria l'aplicació indefinida d'altres mesures de seguretat sobre el condemnat.

Finalment, cal dir que aquesta és una pena que generaria un sofriment socialment innecessari, perquè la seva previsió legal i la seva imposició no es pot demostrar (més aviat cal dubtar-ne) que tinguin «per se» més efectes preventius del delictes que la imposició de penes greus de duració determinada com les que preveu ara la llei vigent, que poden arribar, com ja s'ha dit, fins a quaranta anys de presó.

Quina justificació té la repressió penal?

En tot el que ja s'ha dit fins aquí, hi ha un pressupòsit fonamental. La perillositat de la persona no pot ser el criteri ni la justificació de la reacció penal, i menys si es fa prescindint de la culpabilitat.

Ara bé, la qüestió que es planteja aquí en últim terme és: quina justificació té el sistema penal? Què fa legítim que l'Estat pugui imposar sancions penals als individus? Aquesta és precisament una de les qüestions més importants i més debatudes en la història de la filosofia jurídica i alhora de gran importància pràctica.

El motiu sembla evident: tota intervenció de l'Estat que restringeixi el marc de llibertat o els drets inherents i inviolables de la personalitat, requereix una justificació sense la qual resulta il·legítima. I la justificació l'ha de trobar en valors, principis morals o raons que permetin entendre que el mal que s'imposa a l'individu és acceptable.¹

1. L'etimologia de la paraula justificar és precisament argumentar que una cosa és

Tota intervenció de l'Estat que restringeixi el marc de llibertat o els drets inherents i inviolables de la personalitat, requereix una justificació sense la qual resulta il·legítima.

La justícia penal és universalment un sistema de violència que restringeix la llibertat dels ciutadans en general (en la mesura que prohibeix conductes i amenaça amb sancions la seva contravenció) i que priva de la llibertat i altres drets i causa patiments físics i psíquics als ciutadans que sotmet a judici i també, sobretot, a les persones que castiga.² És més, el patiment de la privació de llibertat, especialment quan s'allarga en el temps, és un patiment especialment intens, pel que comporta de sofriment físic i psíquic, d'atac a l'autoestima personal, d'estigmatització social, de possible desestructuració de la personalitat, estrès agut (que es pot manifestar en forma de trastorns gàstrics, trastorns cardíacs, hipertensió, insomni, ús excessiu de psicofàrmacs, pèrdua de gana o crisis histèriques) o depressió (amb totes les seves possibles conseqüències psicològiques, fins i tot amb manifestacions psicòtiques i tendències autolítiques), més una inevitable fractura o deteriorament dels lligams socials, laborals i familiars de la persona, promotora de factors de marginació social (la denominada *presonització*), per no parlar (segons les condicions de vida dels centres de detenció) del risc de contagi de malalties, d'agressions i coaccions, dels mals tractes per part del personal de vigilància i un llarg etcètera de factors de sofriment i deteriorament de la personalitat.³ A

“justa”, correcta, acceptable, digna ser admesa per determinades raons. FERRAJOLI (2000, p. 239, n. 6) cita la definició que dóna U. Scarpelli de «justificació» com a discurs apte per concloure que una cosa és ‘justa’, prenent per just no la referència a un valor de justícia segons una fórmula particular i determinada, sinó en el sentit d’acceptable, preferible sobre la base de raons.

2. Aquests són els denominats «costos de la justícia», que inclouen tant el mal que s’imposa als culpables de delictes, com també el que s’imposa als innocents processats o condemnats.

3. Vegeu per exemple l’estudi de VALVERDE MOLINA (1991), on es descriuen detallada-

més, molts dels efectes psicològics de l'empresonament poden ser irreversibles o bé allargar-se molt temps després de la recuperació de la llibertat.

Aleshores, què justifica que l'Estat imposi mals i sofriments d'aquesta naturalesa a una persona? Durant segles, la resposta donada a aquest interrogant es basava en la idea que la pena és justa en la mesura que suposa «retribuir» al culpable pel mal que ell ha causat amb un mal d'alguna manera equivalent. Així, la pena era entesa com un mal que «compensa» el mal comès pel culpable, una espècie de venjança social institucionalitzada, que feia «pagar» (encara avui s'usa aquesta expressió) el delictes comès, reafirmant el dret i realitzant així la justícia. La pena s'entenia com un fi en ella mateixa, que restaura l'ordre moral malmès per delictes. Aquestes tesis, anomenades «retribucionistes», avui dia són unànimement rebutjades per insostenibles. No s'entén per què, o com, un mal compensa un altre mal, o per què, o com, la pena reafirma la justícia, ni tampoc quin sentit té generar un sofriment addicional a l'infractor. Es consideren tesis molt fosques i abstractes, quasi bé màgiques, i se les acusa de confondre el dret i la moral.

A diferència dels sistemes polítics autoritaris, en el model d'Estat social i democràtic i de dret, propi de la nostra cultura i de consens, l'Estat i la seva actuació són sempre instrumentals a l'individu, existeixen en benefici d'ell, no són mai un fi en ells mateixos. Aquest és un principi polític fonamental del liberalisme modern: el dret i l'Estat solament es justifiquen per la seva utilitat concreta en favor dels ciutadans, principalment per garantir els seus drets i la seva llibertat.⁴

D'aquí es deriva una exigència clara: l'única finalitat que pot justificar èticament el mal que genera el sistema penal és la d'aconseguir una utilitat social (principi de «necessitat»)⁵ i aquesta no pot ser altra

ment els negatius efectes sensorials, psicològics i psicosocials que comporta tota privació de llibertat.

4. FERRAJOLI (2000, p. 222).

5. «Tota pena (diu el gran Montesquieu) que no es deriva de l'absoluta necessitat és

En el model d'Estat social i democràtic i de dret, propi de la nostra cultura i de consens, l'Estat i la seva actuació són sempre instrumentals a l'individu, existeixen en benefici d'ell, no són mai un fi en ells mateixos.

que la de protegir béns jurídics importants en la nostra societat (principi de «lesivitat») i només aquells béns jurídics més preuats (la vida, la llibertat, els drets humans, la propietat...), la protecció dels quals no pugui aconseguir-se per altres mitjans no violents (principi de «*ultima ratio*»).

Ara bé, que la finalitat del dret penal sigui legítima i acceptable, com ho és la protecció de béns jurídics, encara no és suficient per considerar justa la imposició d'un mal com és la pena (en particular la presó) o mesures restrictives de drets. Cal que existeixi una concreta relació entre el fet d'imposar la pena a una persona i l'objectiu que es persegueix (la protecció de béns jurídics).

Al llarg dels últims segles s'han anat desenvolupant explicacions diverses, que consideren justa la pena quan la seva imposició aconseguix evitar la criminalitat o almenys prevenir-la o reduir-la. Són les anomenades teories «preventives» de la pena. Per a aquestes doctrines, les penes es justifiquen quan busquen prevenir mitjançant la intimidació general la població per tal que no delinqueixin, o bé perquè contribueixen a crear una major consciència general de la serietat de les lleis (doctrines de la prevenció general). Altres tesis justifiquen la pena pel fet que suposa prevenir que una determinada persona delinqueixi o reincideixi en el delicte (doctrines de la prevenció especial), sigui perquè aquesta persona és neutralitzada mitjançant el seu ailla-

tirànica; proposició que es pot fer més general d'aquesta manera: tot acte d'autoritat d'home a home que no es derivi de l'absoluta necessitat és tirànic. Vegeu aquí la base sobre la qual el sobirà té fonamentat el seu dret per a castigar els delictes: sobre la necessitat de defensar el dipòsit de la salut pública de les particulars usurpacions», BECCARIA, *De los delitos y las penas*, cap. 2.

ment (o la seva eliminació), sigui perquè la persona serà corregida, curada, reeducada o resocialitzada mitjançant l'aplicació de la pena. Justament la idea de la perillositat es fonamenta en aquesta comprensió. Les penes o les mesures de seguretat es justifiquen per l'objectiu d'evitar que persones «perilloses» delinqueixin i, per tant, és just endurir-les o allargar-les tant com sigui necessari mentre es consideri que es manté el perill.

Aquestes formes de justificar la intervenció penal són també inadequades. En primer lloc, perquè tracten de la persona com un simple objecte, és a dir, l'utilitzen, el tracten i el castiguen d'acord amb quines siguin les polítiques i estratègies entorn de la delinqüència. Però el més greu és que són incapaces d'establir límits per al dret penal o per la gravetat de les penes (no seria necessari que la pena guardés cap mena de proporcionalitat en relació al delictes, sinó pel que fa a les necessitats de prevenir-lo) i permeten la seva expansió il·limitada i autoritària (ja que tota pena neutralitzadora o correctora estaria justificada, inclosa la mort) i legitimen mesures penals al marge, paral·leles o addicionals al procés legal (així doncs, identificat el delinqüent, no caldria esperar que delinqueixi o que fos condemnat per aplicar-li mesures penals o de control) a partir de la idea de perillositat. A més, tendeixen cap a una aplicació desigual de la pena en funció de l'autor, basada en criteris no objectius que obren la porta a la inseguretat, l'abús i l'arbitrarietat. Les doctrines correccionalistes o resocialitzadores, àdhuc les més garantistes, legitimen una intervenció coactiva en la seva personalitat, la qual cosa atempta contra el principi elemental de llibertat i d'autonomia de la consciència.⁶

Això no vol dir que rebutgem el principi de resocialització com a criteri informador de l'execució de les penes privatives de llibertat, al contrari. Però no com a mecanisme per a la graduació de la intensitat i modalitat de la pena en funció de criteris de «tractament» ni d'«evolució de la personalitat», etc., sinó com una orientació general cap a la humanització de la pena de presó i a la compensació o atenuació dels danys físics i psíquics que aquesta causa al subjecte i com

6. FERRAJOLI (2000, p. 270 i ss).

Si la pena no té cap utilitat social, seria un mal sense cap justificació. Per tant, certament la pena ha d'orientar-se a la prevenció del delictes i això ho fa introduint una mena d'efecte de motivació dels ciutadans perquè no cometin accions lesives.

una oferta permanent d'ajut ampli al condemnat per millorar la seva vida. Aquesta idea, formulada ja fa temps per autors com Mapelli Caffarena (1983, ps. 99 i ss), considera la resocialització com un «principi fonamental d'humanització de l'execució de les penes i mesures privatives de llibertat, en virtut del qual aquestes han d'adaptar-se a les condicions generals de la vida en societat (principi d'atenuació) i contrarestar les conseqüències danyoses de la privació de llibertat (principi de *nil nocere*)». Entès així, el principi de resocialització pot ser un principi informador de l'execució d'un tipus de pena, però no un criteri o doctrina de justificació de la pena o del sistema penal.

Tampoc no volem afirmar que la idea de prevenció del delictes no formi part de la justificació de la pena. Ja hem afirmat abans que si la pena no té cap utilitat social, seria un mal sense cap justificació. Per tant, certament la pena ha d'orientar-se a la prevenció del delictes, i això ho fa introduint una mena d'efecte de motivació dels ciutadans perquè no cometin accions lesives. Aquest efecte l'aconsegueix en dos moments: en el moment legislatiu de l'amenaça de les lleis penals i en el moment de la seva aplicació que mostra la serietat i realitat de les lleis penals. Ja es veu, doncs, que la finalitat no és la d'evitar tots els delictes, que seria irrealitzable, sinó la seva reducció a límits que facin possible la convivència normal.⁷

Certament, la capacitat d'influir que tenen les lleis penals en les conductes humanes és limitada i sempre de difícil o impossible valoració empírica. Més aviat es tracta d'una idea o creença intuïtiva, contrastada per l'experiència comuna de la vida social i parcial-

7. MIR PUIG (1996, p. 58).

ment reforçada per l'experiència històrica i l'anàlisi sociològica. Per això, quan existeixin dubtes greus sobre si una determinada concreció del dret penal (tipus de delicte, modalitat o gravetat d'una pena) comporta o no un efecte preventiu, llavors ha de ser suprimida o reduïda.

Però un sistema penal que es vulgui justificar únicament per la recerca d'aquest efecte psicològic de motivació podria tendir a imposar penes sense límits, la pena de mort, la tortura, podria esdevenir una legislació penal terrorista, abocada a utilitzar qualsevol mitjà que comporti una eficàcia preventiva, ja que sempre es podria afirmar que la comissió de delictes prova que la pena prevista no és suficient per motivar o que no motiva prou. Per tant, qualsevol pena resultaria justificada.

Aquí és justament on juga el principi de culpabilitat. La finalitat de prevenir delictes només és una justificació acceptable quan el dret penal s'ajusta a determinades garanties, que assegurin els principis d'igualtat, llibertat i dignitat de les persones i que limiten l'abús, l'error i l'arbitrarietat i, en particular, el principi de culpabilitat.

El principi de culpabilitat, garantia indispensable d'un sistema penal just

El principi de culpabilitat és una garantia clau per a un dret penal que vulgui ser just. La pena ha de ser, i només pot ser, la reprovació a una persona per haver comès un fet delictiu. I la gravetat (intensitat, durada...) d'aquesta pena ha de correspondre a la gravetat d'aquest fet delictiu comès i al grau de culpabilitat personal del seu autor (intencionalitat en el fet, capacitats psíquiques, etc).

La reacció penal de l'Estat davant del delicte no pot prescindir d'aquest principi, que permet tractar els afectats com a persones i evitar els errors, les arbitrarietats i les discriminacions pròpies d'una justificació purament preventiva.

Com explica un dels autors que millor ha desenvolupat aquesta idea, el professor Andrew Von Hirsch, la pena permet expressar una

“ La pena només pot ser la reprovació a una persona per haver comès un fet delictiu. I la gravetat (intensitat, durada...) d'aquesta pena ha de correspondre a la gravetat d'aquest fet delictiu comès i al grau de culpabilitat personal del seu autor (intencionalitat en el fet, capacitats psíquiques).

reprovació al culpable del delictes, és a dir, fer-li arribar un missatge crític en relació al seu comportament (perquè ha fet mal a algú o a la comunitat de manera culpable). Quan es fa així, el que es fa es tractar el culpable veritablement com a persona (no com un animal o un fenomen físic que cal controlar o eliminar), és a dir, com a subjecte moral, del qual s'espera una reacció moral adequada (que prengui consciència del mal comès, que procuri reparar-lo, que rectifiqui, que s'autocontrolli...). La pena li ofereix justament l'oportunitat perquè reflexioni sobre el seu comportament reprovat socialment. Això sí: optar o no per reconèixer, reparar el mal causat o rectificar la pròpia conducta és quelcom que ha de fer lliurement el culpable. Qualsevol forma de coacció per obtenir aquests resultats o sentiments de penediment (per exemple, amb intervencions psicològiques coactives, mecanismes per allargar o endurir la pena, etc.), seria una ingerència inadmissible sobre la consciència i també un tracte que vulneraria la dignitat de la persona.

Certament aquesta reprovació no pot ser solament simbòlica. Ha de ser un mal, si el que es vol és que realment tingui utilitat preventiva, ja que genera un efecte de motivació sobre la conducta, i ajuda i dóna raons (a les persones que ho poden necessitar) per comportar-se correctament.

Naturalment, quan la pena és una reprovació moral, el seu missatge s'adreça també a la col·lectivitat, informa de quins comportaments cal evitar pel fet de ser injustos i motivar per fer evitar-los. Però això no ho fa com un simple estímul psicològic en favor de l'obediència a la llei, sinó tractant les persones com a éssers capaços de fer

consideracions morals, mostrant la via ètica adequada per a actuar en societat.

Alhora, si la pena és una comunicació moral crítica, no ha reduir-se a una mera reprovació pel fet de desobeir el dret, sinó que ha d'adequar-se també al fet delictiu comès, a fi d'assenyalar la seva injustícia, el mal causat. Per això, la seva gravetat ha d'estar en relació amb la gravetat del delictu comès.

Cap a una justícia restaurativa

Malgrat tot el que s'ha dit, és important destacar que ni el principi de culpabilitat ni la resta de garanties penals i processals pròpies de l'Estat de Dret són suficients per garantir un sistema penal just.

La raó és molt clara. La justícia penal no pot reduir-se exclusivament al càstig del culpable per cercar la reprovació i la prevenció del delictu, sinó que ha d'orientar-se d'una forma més àmplia. El paradigma punitiu, que encara domina excessivament la justícia penal, ha de ser superat. Els poders públics, en la mesura de les seves capacitats (i dins dels seus límits) han de cercar d'una forma àmplia la reparació del mal causat pel delictu en la víctima, en la comunitat i, fins i tot, en el mateix infractor. Aquesta concepció, que ha estat denominada justícia restaurativa, va obrint-se lentament camí.

Un dels aspectes d'aquesta visió és una finalitat abans esmentada i que és reconeguda per la major part de legislacions (per bé que sovint no es comprengui sempre de manera correcta o no s'hi dediquin els recursos necessaris). És la necessitat que durant l'execució de la pena de presó s'evitin danys innecessaris sobre el penat i es promogui (sense aplicar mecanismes coactius ni barrejar-ho amb el mateix càstig) l'afavorir la seva reinserció social en les millors condicions. Aquest és un objectiu irrenunciable respecte a aquelles persones (cas de la majoria dels empresonats) que procedeixen dels sectors socials més vulnerables i pateixen enormes carències psicosocials, educatives, de salut... En conseqüència, és necessari que la pena de presó ofereixi els recursos i professionals que contribueixin de la millor manera possible

La víctima ha estat sempre la gran oblidada del procés penal. Sovint els esforços de la justícia s'han concentrat en la punició del delicte, però no en l'atenció a la víctima i a les seves necessitats i, de vegades, li han causat encara més danys.

a la promoció d'aquestes persones i a la seva reintegració plena a la societat. Això, de retruc, té certament un efecte preventiu de la reincidència.

Però un altre gran qüestió és la víctima del delicte. La víctima ha estat sempre la gran oblidada del procés penal. Sovint els esforços de la justícia s'han concentrat en la punició del delicte, però no en l'atenció a la víctima i a les seves necessitats i, de vegades, li han causat encara més danys (el que es coneix com a doble victimització). En conseqüència, la legislació penal i l'actuació de la justícia han de modificar els seus procediments i prioritats per protegir a les víctimes i fer possible la completa reparació del mal que hagin patit. Naturalment no ens referim solament a una compensació material, sinó a la possibilitat de refer-se dels patiments de diversa mena que el delicte pot generar.

En aquest sentit, una justícia restaurativa ha d'oferir i fer possible la trobada entre infractors i víctimes a fi de promoure, allà on sigui possible, la reparació, la reconciliació i, en últim terme, el perdó.

El pensament social de l'Església i la praxi de la pastoral penitenciària catòlica arreu del món s'orienten justament en aquesta direcció. Com assenyalava el Compendi de la Doctrina Social de l'Església (2005, núm. 403), les penes han d'afavorir, «d'una banda, la reinserció de les persones condemnades; d'una altra, promoure una justícia reconciliadora, capaç de restaurar les relacions de convivència harmònica que l'acte criminal ha trencat».

BIBLIOGRAFIA

- BECCARIA, C. (1968/1764), *De los delitos y de las penas* (trad. de Juan Antonio de las Casas), Alianza Editorial, Madrid.
- CONSELL PONTIFICI DE JUSTÍCIA I PAU (2005), *Compendi de la Doctrina social de l'Església*, (2005), Editorial Claret.
- FERRAJOLI, L. (2000/1989), *Derecho y Razón. Teoría del garantismo penal*, Editorial Trotta, Madrid.
- MAPELLI CAFFARENA, B. (1983), *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*, Bosch Casa Editorial, Barcelona.
- MIR PUIG, S. (1992), *Función de la pena y teoría del delito en el Estado Social y Democrático de Derecho*, 2ª edició, Bosch, Casa Editorial, Barcelona.
- MIR PUIG, S. (1996), *Derecho Penal, Parte General*, J. Mª Bosch Editor S.A., Barcelona.
- VALVERDE MOLINA, J. (1991), *La cárcel y sus consecuencias. La intervención sobre la conducta desadaptada*, Editorial Popular S.A., Madrid.
- VON HISRSCH, A. (2003), *Retribución y prevención como elementos de justificación de la pena*, a *Crítica y justificación del Derecho Penal en el cambio de siglo*, Zapatero, L., Neumann, U., Nieto, A., Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha.